

Z ruských osobných a spoločenských dejov

Abstract

Attention is paid to the prosaic works by Mikhail Bulgakov, which returned to the European cultural practice. The uniqueness of Bulgakov's authorial creativity, tragic experience of his civic, professional and personal life gave his prosaic works a strong experiential background, wisdom extracted from his personal life in Russia and a moral distance from the Soviet social movements apparently promising a valuable human life which is subsequently destroyed. Bulgakov's depiction/vision of his own revolutionary experience maintains the author's ambition to understand man's conscious acting against a human being with different views in mind and not to succumb to negative emotions when coping with this experience.

Ruská literatúra oddávna sprevádza svoje národné dejiny a v nich osobné deje zo života jednotlivcov tak dôsledne, že sa stala hodnoverným zdrojom na dokumentovanie, objasnenie i porozumenie azda všetkého, čím sa Rusi bez mravných či hodnotových zábran identifikujú voči sebe i svetu okolo seba a nesporia sa s kliše vytvorenom o sebe. Zadumaná, ale azda predovšetkým sympatická zahľadenosť do svojej širšej krajiny, jej početného a sociálne navrstveného obyvateľstva, teda do seba, k tomu sa pridáva veľkorysá a súčasne odpúšťajúca zhovievavosť voči malým i veľkým nedorozumeniam, sklamaniam, neúspechom. To všetko sa zovrelo do zjednodušeného, ale vitálneho a univerzálne prenášaného, ba viac tradovaného obrazca o ruskom človeku a jeho vrúcnom vzťah k vodke ako všeliemu na všetko, čo ho od vekov ťaží, alebo teší. Ruský človek má veľké slovanské srdce a zložitú dušu, má odvážne i temné sny a prežíva ich neláskavé uskutočnenie, prekračuje čo chvíľa svoj tieň, aby sa s pokorou vrátil ku koreňom, cez ktoré presakuje filozofujúce uvažovanie, ktoré napovedá, „*Věř mi, smysl života je jen v tom, co tě obklopuje*“ [GRIN 2014, 116].

K prierezu *Opilé povídky* zostavenému z ruských autorských príbehov troch storočí sa pridružuje prozaický výber z Bulgakovových pijanských humorných aj satirických postrehov *O prospěšnosti alkoholismu*, ktoré sa obrnili sloganmi: *Vodka podporuje zpěv, voda hněv, Umírněné pití, dlouhé žití,*

nedá sa im neveriť, a to preto, lebo *Budeš-li pít zbožně, synu, nedostaneš kocovinu.*

Ťažkosti, ktoré sprevádzali občiansky a umelecký život Michaila Afanasjeviča Bulgakova za jeho života i po ňom, nie raz sa stali dávnejším aj aktuálnym podnetom na rekonštrukciu kultúrnych procesov v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 20. storočia v Sovietskom zväze [RYČLOVÁ 2006; RYČLOVÁ 2012]. Zložitá osobnosť lekára, túžiacia po literárnom uznaní sa v revolučných a vojnových udalostiach v prvých desaťročiach minulého storočia ocitla v existenčnej role vykonávateľa odlišných činností v náhodných pracovných príležitostiach, aby jeho situácia vyústila do želania, ak už sa mu upiera jeho talent dramatika, aby mohol prežiť so svojou rodinou medzi Kyjevom, Odesou: Petrohradom a Moskvou v nových spoločenských okolnostiach ako čestný profesionálny režisér a autor, alebo ako asistent réžie v Prvom umeleckom divadle vedľa K. S. Stanislavského a V. I. Nemiroviča-Dančenka, poprípade ako ich pomocný režisér, a ak by ani to nebolo možné, prosí o miesto štatistu na plný úväzok a nakoniec hoci aj o miesto javiskového technika [BULGAKOV 2011, 97]: „*Žádám vládu SSSR, aby mi nařídila urychleně opustit sovětské území v doprovodu mé ženy Ljuby Jevgeněvny Bulgakovové*“ [BULGAKOV 2011, 96] [...]. „*Není-li ani to možné, žádám sovětskou vládu, aby se mnou naložila, jak uzná za vhodné, ale hlavně, aby začala jednat, neboť mne, autora pěti her, známého v SSSR i v zahraničí, v tuto chvíli nečeká nic jiného než bída, žebrota a záhuba*“ [BULGAKOV 2011, 97].

Správně, merci. S jednou lahví daleko nedojdeš [...] [BULGAKOV 2011, 10].

O *prospěšnosti alkoholismu*, možno aj „*od našeho dělnického dopisovatele*“ [Bulgakov, 2011]¹.

Editorický úkon na preklade a vydaní súboru osemnástich próz [BULGAKOV 2011, 99]², ktoré obnovujú Bulgakovove prihlásenie sa k spoločenskej satire s jasným zámerom v nazeracej a poetologickej rovine tak pri výbere témy, ako aj pri jej literárnom spracovaní, teraz prevažne v žánrovej miniatúre, pretože „*Za nejdůležitější však považují vykreslení děsivých vlastností mého národa, těch vlastností, jež dávno před revolucí trápily mého učitele Saltykova-Ščed-*

1 „*Publikace vychází v rámci semináře nakladatelské praxe na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze*“: *O prospěšnosti alkoholismu* (preložila Anna Fričová), *Knihčepní* (preložila Asja Mejtuv), *Egyptská mumie* (preložila Irna Ruchkina), *Génius* (preložila Petr Poborský), *Pohár životwa* (preložila Irena Čížková), *Otec mučedník* (preložila Dina Arshinskaya), *Lékárna* (preložila Kateřina Lhotová), *Rušná jízda* (preložila Anna Černá), *Syfilíada k svátku* (preložila Kateřina Lhotová), *Jak se Uher oženil* (preložila Dina Arshinskaya), *Úvé a úenvé* (preložila Anna Fričová), *Baudotky* (preložila Asja Mejtuv), *Těžký život nástěnký* (preložila Aneta Krausová), *Bludný Holand'an* (preložila Irina Ruchkina), *Tři mučírny* (preložil Rostislav Valvoda), *Made in England* (preložila Michaela Krausová).

2 V *Ediční poznámce* S. R. (Stanislav Rubáš) upozorňuje, že „*Naprostá většina vybraných próz vyšla v období let 1922 až 1925 v sovětských novinách a časopisech zaměřených na politickou a společenskou satiru a osvětu*“, potom ich vymenúva: Gudok, Směchač, Nakanuně, Golos rabotnika prosvěščenija, Bakinskij rabočij a Buzoťor. [BULGAKOV 2011, 99].

rina“ [BULGAKOV 2011, 93]. Tento tematický a hodnotiaci odstup od zložitej reality, ktorá sa uspokojila s tým, že ostala latentným priesečníkom konvencií minulosti a prítomnosti v etnickej praxi menia však dva texty: prvý má názov *Kyjev* [BULGAKOV 2011, 73–88] a druhý *Dopis vládě SSSR* [BULGAKOV 2011, 89–97]. Hravosť, komika, irónia, aktuálnosť, ľahkosť, ale aj torzovitosť, ilustračnosť, ale predovšetkým vžitosť a konvencia prejavov naviazaných na zvyky, prejav, hodnotenie, tolerovanie stavov, prejavov, riešení, odvíjaných z odvekej prítomnosti alkoholizmu ako „choroby národa“ sa utlmí v texte *Kyjev*. V jeho autentickosti, osobnostnom prehodnocovaní času, priestoru, príčin a následkov dejov, ktoré na starobylé a dejinami skúšané mesto doľahli i doliehajú. Fakt, že ide o citový dotyk jednotlivca s rodným mestom a jeho osobitým *genius loci* spôsobuje emotívnu i štylizáčnú noblesu vo vyjadrovaní odsudkov i odstupu od toho, čo ničí jeho rodisko i jeho samotného.

Vyhrotenou pointou sa stáva takmer v role občianskeho testamentu text *Dopis vládě SSSR*, v ňom sa prelína zúfalstvo i sebavedomie talentovaného spisovateľa a dramatika s pokorou i ponížením občana, o čom donedávna bol i znova bude nemálo vyjadrení literárnych vedcov, na podstate sa však nezmení nič: talent neochráni pred mocou nikoho, keď sa tak nerozhodne s nejakým zámerom samotná moc.

Zápisky mladého lekára alebo „Ach, zrkadlo spomienok“ [BULGAKOV 2013].

Zápisky mladého lekára Sergeja Poľakova zblížujú prozaika Michaila Bulgakova s autentickou profesijnou skúsenosťou raného lekára Bulgakova a ako sa naznačuje v doslove *Majster diagnózy*, ide o literárne alter ego spisovateľa. *Zápisky* začínajú v roku 1917 [BULGAKOV 2011, 5] a končia 13. februára 1918. Bulgakovove krátke prózy, majú náčrt poviedky, priradujú v čase k sebe premenu neistého, raného, praxou nepopísaného lekára na odborníka, ktorý svoje lekárske zručnosti získal v zabudnutom kúte Ruska a jeho odbornosť v remesle eskulapa nemala žiadne ohraničenie. Život s chorými a zložitosť ochorení ho vyškolili na záchrancu a ochrancu toho jediného, čo jeho pacienti spravidla mali, ich života. Zadubenosť, nevzdelanosť, poverčivosť, vypočítavosť, to všetko sú vlastnosti, ktorým musí čeliť ako človek a lekár. Predstava, že by *Zápisky mladého lekára* boli cyklom rozprávačskej rekonštrukcie opisu jednej choroby po tú ďalšiu, to nebol strategickú zámer prozaika pri výbere žánru a témy. *Zápisky* pre svoju formálnu dostredivosť a jednoznačnosť autor premenil na štúdiu osobnosti a profesie lekára, ktorý sa utvára v ťažkých podmienkach na odborníka vo svojom remesle. Čas a priestor primáli mladého muža z veľkomesta s univerzitným vzdelaním, výbornými študijnými výsledkami naplno sa venovať iba seba, svojim krehkým učebnicovým vedomostiam, aby obstál v prostredí praxou, disciplínou, obdivom k lekárskeму remeslu výborne odborne i ľudsky pripraveného pomocnému personálu v nehostinnom vidieckom teréne. Keď protagonistka hovorí o čistote a poriadku, tak je to práve v prostredí, ktoré sa spája s jeho spolupracovníkmi. Čas plynie a začiatočnícky rok sa uzatvára takto: „*Na svitaní 14. februára 1918*

som si v ďalekom malom mestečku prečítal tieto zápisky Sergeja Polakova. A tu sú v plnom znení, bez najmenších zmien. Nie som psychiater, neviem s určitou povediať, či sú poučné, užitočné... Podľa mňa sú. Teraz, keď prešlo desať rokov, ľútosť a strach vyvolané tými zápiskami už pominuli. A teraz, keď Polakovovo telo dávno zotlelo a spomienka naňho sa celkom rozplynula, bolo ich čítanie pre mňa zaujímavé. [...] Smiem zverejniť zápisky, ktoré som dostal do daru? Smiem. A tak ich zverejňujem. Doktor Bomgard. 1927. Jeseň“ [BULGAKOV 2013, 129–130].

Rozprávačom realisticky, emotívne nezaujato a profesionálne vyhodnotené možné zdravotné komplikácie zachytené v príbehoch v *Zápiskoch mladého lekára* sa žánrovo napojili na črtu až poviedku. Pritom každý zápis z ôsmich [BULGAKOV, 2013]³ vznikol post factum, čo navodilo objektívnu – neosobnú formu schémy – záznamu, akú predpokladá jeho profesia: chorý, choroba, krízová situácia lekára (útek za učebnicou po návod, ako postupovať pri chirurgickom, gynekologickom zákroku a liečbe), dokonalý kolektív vidieckych spolupracovníkov, obídienie opisu lekárskeho úkonu, len strohý osobný zápis o tom, ako sa lekársky úkon dokončil, aké boli starosti s nevzdelanými pacientmi a ich príbuznými. Zápisky doplnia príležitostné listy a napísané prosby o pomoc, ale i tak ostávajú osobnými záznamami veľmi osamelého človeka, ktorého vyslali z rušného mesta a spomedzi rovesníkov aj priateľov do zabudnutého vidieckeho miesta, aby svoje dozrievanie z mladosti do dospelosti, z učenia sa na profesionálne správanie sa s vysokým stupňom osobnej zodpovednosti a profesijnej etiky i prostej mravnosti zachytili proces premeny Esculapovho učňa po osobnosť odborníka, no narátor si zapíše i to, že Lev Tolstoj je vynikajúci spisovateľ, pripomenie Verdiho Aidu, návštevu Veľké divadlo v Moskve či Annu Kareninovú. Vždy však tak, aby autor zápisov v sebe obnovoval podstatu tých do ilúzie o hodnotách humanizovaných čias prenášaných rozpomienok študenta z veľkého mesta, hoci reálne ho ubíja osamelosť a jednotvárných spôsob života mladého lekára v zapadákove s jediným pevným bodom: musím sa pokorne učiť profesii i tomu, čo prináša život vo svojej vrtkavosti. Autor doslovu *Majster diagnózy* naznačuje, že *Zápisky mladého lekára* sú problémovou schémou neskoršej Bulgakovovej literárnej tvorby, kde sa vzťah lekár a pacient z realistického vzťahu mení na metaforu napojenú na sovietsku spoločnosť a rozvinie sa v jeho prozaickej tvorbe od *Zápisov na manžetu* až po román *Majster a Margaréta* [KUPKA 2013, 134].

„Spisovateľ tvorbou reaguje na to, ako naň dolieha svojou ľarchou existencia“ [MARČOK 1999, 41].

Valerij Kupka do slovenského prekladu autobiografických Bulgakovových *Zápisov na manžetách* [BULGAKOV 2014] vložil literárnohistoricky kon-

3 Zápisky mladého lekára tvoria texty: *Utérák s kohútom, Krst obratom, Ocelové hrdlo, Fujavica, Tma tmúca, Zmiznuté oko, Hviezdy na koži, Morfium*.

cipovaný portrérový doslov spisovateľa⁴, ktorým obnovuje kultúrne povedomie dramatických spoločenských a osobných dejov ruského spisovateľa z prvej polovice 20. storočia v literárnej a čitateľskej praxi dnešného čitateľa. Nekonenčnosť zvoleného názvu *Zápisky na manželách*, popri svojej metaforickosti odkazujúcej na vojnové dejiny Ruska a na skúsenosti i zážitky unikajúceho autora, pôvodne lekára, teraz novinára na cesty (hore-dole) po veľkej krajine pred dramatickými udalosťami desiatych a dvadsiatych rokov v Sovietskom Rusku, aby sa uchýlil v chorobe, snoch a potom aj reálne do veľkomesta (Moskva) s nádejou na prácu a záchranu svojho života, ale aj s veľkou túžbou presadiť sa ako spisovateľ, na ktorého sa nezabudne. Bulgakovove úteky v neliterárnej skutočnosti ustali jeho odchodom z revolučného Ruska do Európy a do vysneného Paríža. Azda aj preto sa treba sústrediť na noetického epicentrum jeho zápiskov, a to preto, lebo „*Na sebe mám poslednú košeľu. Na manželách kostrbaté písmená. A v srdci ťažké hieroglyfy*“ [BULGAKOV 2014, 113].

Autobiografickosť Bulgakovových zápiskov zachytávajúcích a nekomentovaných osobnou skúsenosťou novinára v revolučných dejoch Ruska, hoci sa odpútavajú od faktografie, spoliehajú sa na efekt reality [BULGAKOV 2014, 51]⁵, na emóciu, intenzívny zážitok, na zhodnocovanie absurdnej situácie [BULGAKOV 2014, 56]⁶, aby si osvojili iróniu, karikatúru, nadhľad, satirické gesto a aktualizovaním iných literárnych osobností ruskej a európskej literatúry [BULGAKOV, 2014]⁷ sa prekrývalo existenciálne zúfalstvo rozprávača [BULGAKOV 2014, 54]⁸ a jeho stupňujúca sa obava o prežitie i život spisovateľa, novinára, človeka v zmätkoch vojnovou krízou zmietanej krajiny, ktorá nechráni svojich občanov, ale sa sústreďuje na presadenie svojej moci. Rozprávač v role novinára zachytáva politikum doby, no odtláča ho na okraj svojho rozprávačského záberu, aby naplno zachytil skúsenosťou intelektuála („gramotného“), novinára a človeka na cestách prax presadzujúcej sa novej spoloč-

[45]

4 Michail Afanasjevič Bulgakov (1891 Kyjev – 1984 Paríž), ruský prozaik a dramatik (Dni Turbinovcov), debutoval v roku 1919.

5 Noviny, miesto redaktora v tematickom oddelení LITA, osobný dotazník, pracovný dekrét, práca, výplata – peniaze; s. 52: listina, pečiatka, výplata – peniaze.

6 „*Áno, prosím, bolo to znižovanie stavov. Aj z iných bytov tej strašidelnej budovy kohosi vystáhovali. Ale: madam Krická, Lidočka a kožušinová čiapočka zostali*“.

7 Puškin, Gorkij, Majakovskij, Mendelštam, Knut Hamsun a ďalší, čím svoje zápisky posilňuje v ich tvorivej spolupatričnosti, autentickejšť, pravdivosť a univerzálnosť voči svojmu tvorivému literárnemu stavu. Slovenské vydanie v dejinnej a literárnej verifikácii či osvojení si kultúrnych odkazov posilňujú *Vysvetlivky* (s. 107–110), aby priblížili historické a kultúrne realie v častiach *Zápisky na manželách* (Časť prvá, Časť druhá, s. 7–56) a *Poviedky* (Týždeň vzdelávania, Špiritistická seansa, Moskovské výjavy, Samohonkové jazero (rozprávanie), Chánov oheň (s. 59–106).

8 „*Šiel som k zrkadlu. To je ale tvár. Ryšavá brada, líčne kosti biele, viečka červené. To je ešte nič, ale tie oči. Nevyzerajú dobre. Opäť sa lesknú. Moja rada: chráňte sa pred takým leskom. Len čo sa objaví, okamžite si od nejakého buržuja požičajte (navždy) peniaze, kúpte si potraviny a jedzte. Len sa naraz neprejedzte. Pomaly, postupne*“.

čenskej reality, nový spoločenský mechanizmus a novým človekom v novej dobe a novej spoločnosti. Zápisky na manžetách sú torza intenzívne prežitých situácií, ktoré „prerastajú“ jednotlivca, ten si ich však uchováva ako intenzívnu empiriu, ktorá teraz alebo v budúcnosti dokáže korigovať jeho hodnotové rozhodnutia a vôľové postoje.

Oddělovala nás propast, propast všeho... vína, lahůdek a hlavně propast pijatyky, nechci říct děsné, ale divoké, zběsilé, takové, jakou ani vyličít neumím [LESKOV 2014, 37].

Ruská literatúra nezabúda na svojho inšpirátora, na ruského človeka s jeho odvekými vášňami a nekončiacimi trápeniami, rodovými zlovykmi a osobitými želaniami, ktorý – obrazne – kráča príbehmi národnej literatúry a obstojí aj sa mu nedarí, ale vždy prežije vo všetkých skúškach nastrojenných časom, aby sa udomácnil v tematickým výbere *Opilé povídky. Národní tragedie v ruské literární klasice* a ustálil sa na pocite prelínajúcej sa beznádeje a zahľadení sa do svojich snov o zmene toho, čo aj ako žije a o premene na to, čo raz bude lepšie i pre neho. Pozoruhodný editorský krok prináša prierez predovšetkým dejinami a osobnosťami ruskej literatúry a popritom treba oceniť autorský záber⁹. Podtitul spresňuje, že alkoholizmus je tragédiou ruského národa, dodajme latentnou a subtílnou témou ruskej literatúry, ktorá v autorskom priereze troch storočí prináša kaleidoskop sociálneho rozloženia ruskej spoločnosti od 19. storočia po súčasnosť, ponúka figúrky, naznačuje nových hrdinov, ktorí skúsili, poznali a vyrovnávajú sa s tradíciou pitia ani nie z morálnych podnetov, skôr zhodnocujú svoj čas a možnosti, ktoré by im unikali, keby nezmenili svoje skusy od pitia, záhaľky podporenej slečnami a sexom, mužskými estetickými traumami až k nepatetickému uvažovaniu o sebe. Posledné desaťročia do autorskej tvorby na monumentálnu tému ruskej spoločnosti a jej kultúry vnáša zmenu stratégie autora pri osvojení si latentnej a tradíciou opradenej tematiky zmenu narátora, civilnejšiu fabulu, moderné a komplexom poznačené postavy, ktoré už nenivočí prísllovečná existencia na nudou sprevádzanou alebo sociálnym podložím vlastného života prežívanie na okraji spoločnosti. Pijanská tematika v súčasných autorských prózach zaujme predovšetkým svojou pointou. Tá sa neustaľuje už iba v rezignácii a ničotnosti všetkého, čo postava prežívajúca so zdedeným alebo osvojeným si spoločenským predurčením „hádza“ cez rameno, lebo si s tým znakovo či situačne nevie poradiť. Tematika vodky – „*Dáš si? užil jsem jedné z nejdůležitějších frází, určujících osud ruské civilizace*“ [PRILEPIS 2014, 231] – prechádza v súčasnej ruskej próze premenami. Znamená to spravidla to, že sa problematizuje lineárna rola alkoholu ako národného znaku

9 Nikolaj V. Gogol, Ivan S. Turgenjev, Nikolaj S. Leskov, Vsevolod M. Garšin, Anton P. Čechov, Leonid Andrejev, Alexander S. Grin, Maxim Gorkij, Valerij Brjusov, Arkadij Averčenko, Michail Arcybašev, Alexander Kuprin, Skitalec, Daniil Charms, Michail Bulgakov, Michail Zoščenko, Zachar Prilepin.

tak v sujete, ako aj pri organizovaní problému, ktorý si pri svojom vyrozprávaní vyberá z viacerých žánrov prozaického textu.

Viera Žemberová

Literatúra:

- BULGAKOV, M. (2011): *O prospěšnosti alkoholismu*. RUBÁŠ, S. (ed.). Příbram.
- BULGAKOV, M. (2013): *Zápisky mladého lékaře*. Přel. I. Kupková. Doslov Majster diagnózy V. Kupka. Bratislava.
- BULGAKOV, M. (2014): *Zápisky na manžetách*. Přel. I. Kupková. Doslov Deník spisovatele na začiatku cesty napísal V. Kupka. Bratislava.
- GRIN, A. S. (2014): *Poustevník*. In: *Opilé povídky*. Národní tragédie v ruské literární klasice. Přel. L. Dvořák, P. Bošková. Praha.
- KUPKA, V. (2013): *Majster diagnózy*. In: BULGAKOV, M.: *Zápisky mladého lékaře*. Přel. I. Kupková. Doslov Majster diagnózy V. Kupka. Bratislava.
- LESKOV, N. S. (2014): *Vymítání ďábla*. In: *Opilé povídky*. Národní tragédie v ruské literární klasice. Přel. L. Dvořák, P. Bošková. Praha.
- MARČOK, V. (1999): *Písař dejiny súčasnej literatúry*. Literika 4, č. 1, s. 37–45.
- Opilé povídky*. Národní tragédie v ruské literární klasice (2014). Přel. L. Dvořák, P. Bošková. Praha.
- PRILEPIS, Z. (2014): *Kurví povídka*. In: *Opilé povídky*. Národní tragédie v ruské literární klasice. Přel. L. Dvořák, P. Bošková. Praha.
- RYČLOVÁ, I. (2006): *Ruské dilema. Společenské zlo v kontextu osudů tvůrčích osobností Ruska*. Brno.
- RYČLOVÁ, I. (2012): *Mezi kladivem a kovadlinou. Dvacáté století v osudech literárních osobností Ruska*. Brno.